

COLOCVIUL „CONSERVAREA ȘI RESTAURAREA PICTURILOR MURALE“, SUCEAVA, 2-7 IULIE 1977

Ideea organizării unui colocviu național — cu participare internațională — pe problemele conservării și restaurării picturilor din țara noastră a fost larg împărtășită de forurile de partid și de stat, care au recomandat și sprijinit organizarea, la Suceava, a unei asemenea manifestări, de către Comitetul Național Român ICOMOS și Direcția patrimoniului cultural național.

Având ca punct de pornire valoarea excepțională a picturilor murale ale monumentelor din nordul Moldovei, numărul lor mare și mai cu seamă aspectul unificator datorat decorului exterior, colocviul și-a desfășurat lucrările timp de șase zile (2—7 iulie) la Suceava.

Deși lucrările s-au desfășurat aici, problematica colocviului a fost mult mai largă; prin comunicări și expoziție multe alte zone și monumente au fost prezente, oferind un tablou larg al problemelor ridicate de patrimoniul nostru monumental, cit și al preocupărilor care frământă colectivul de pictori-restauratori, istorici de artă și cercetători de laborator din fosta Direcție a patrimoniului cultural național.

Ansambluri mai mari sau mai mici, de picturi murale, scene sau numai fragmente din numeroase monumente ale țării își așteaptă cercetătorul avizat: istoricul dublat de ochiul atent al celui care constată starea de conservare, pictorul care intervine de urgență acolo unde „pacientul” o cere sau care aduce la lumină un lucru nou și neașteptat, care salvează sau pune în valoare, chimistul care redescoperă secretele culorii și tehnicile crezute multă vreme pierdute.

Această primă confruntare este o experiență care ar trebui repetată periodic — poate o dată la cinci ani — pe măsura dobândirii de noi rezultate, acumulării de noi date, a creșterii nevoii de schimb de idei și de informații.

Colocviul a fost conceput ca o manifestare complexă, menită să facă cit mai fructuoasă amintita confruntare. Participarea unor invitați străini a îmbogățit programul prin lărgirea cadrului și problemelor speciale ridicate, a timpului afectat discuțiilor directe pe obiect.

Concepția complexă a programului manifestării s-a reflectat și în modul în care aspectul practic — vizita la monumente — și cel teoretic, deși separate din rațiuni organizatorice, s-au împletit în permanență.

Capitol de extremă importanță al colocviului, vizita la monumente a marcat începutul acestei manifestări. Criteriile care au stat la baza alegerii anumitor monumente au fost multiple: valoarea ansamblului mural, starea de conservare a picturilor și, în funcție de aceasta, stadiul restaurării sau necesitățile intervenției. Din punct de vedere al stării de conservare, au fost alese atit monumente a căror pictură se păstrează integral sau aproape (Sucevița, Voroneț, Moldovița, Humor, Arbore, Dragomirna) dar și unele la care decorul exterior pictat s-a pierdut în mare parte în decursul timpului (Proboata, Sf. Dumitru și Sf. Ioan din Suceava) iar cel interior este fie parțial repictat (Proboata, Sf. Nicolae din Rădăuți), fie acoperit cu fum, gudroane și praf, fiind practic foarte

dificil de observat (picturile interioare de la Sf. Dumitru și Sf. Ioan-Suceava).

Vizita la monumente, desfășurată pe parcursul a două zile și jumătate (2—4 iulie), a fost programată la începutul colocviului pentru a facilita invitaților străini, cei mai mulți aflați pentru prima dată în România, familiarizarea cu țara, cu istoria și cu monumentele sale. Informați într-o mai largă sau mai restrinsă măsură asupra monumentelor noastre, participanții la colocviu au beneficiat astfel de posibilitatea cunoașterii pe viu a monumentelor, a istoriei tehnicilor arhitecturale și picturale, factorilor care au influențat și influențează starea de conservare, acțiunilor întreprinse pentru păstrarea lor, operațiilor și metodelor realizate sau propuse în cadrul proceselor de restaurare, problemelor esențiale ridicate de fiecare monument în parte. Prezența monumentului însuși, explicațiile oferite de specialiștii români (pictori, restauratori care au lucrat direct pe monumentele în cauză, specialiști din cadrul laboratorului DPCN, istorici de artă) au prilejuit un prețios schimb de păreri, discuții privind oportunitatea și eficacitatea unor procedee și materiale, o mai largă informare și asupra altor ansambluri de pictură murală din restul țării care, în mare, ridică probleme similare. Fondul discuțiilor a întărit impresia puternică, creată de valoarea și de frumusețea monumentelor și picturilor.

Cunoașterea monumentelor propriu-zise a fost însoțită și de cea a colecțiilor adăpostite între zidurile unora dintre ele: noul muzeu creat pentru tezaurul mănăstirii Putna, muzeele mănăstirilor Moldovița, Sucevița și Dragomirna. De o mare importanță pentru înțelegerea complexității fenomenului artistic din secolele XV—XVI s-a dovedit a fi posibilitatea examinării comparative a valoroaselor broderii din colecția mănăstirii Putna sau a picturilor de manuscrise în relație cu picturile murale din bisericile contemporane.

În același timp, vizita la monumente a constituit un prețios preambul la partea teoretică a colocviului.

Vernisajul expoziției documentare — în ziua de 3 iulie — a precedat vizita la principalele monumente incluse în program, moment în care participanții la colocviu au lăsat deja un prim contact cu monumentele pictate ale Moldovei.

Deschisă în holul Institutului pedagogic din Suceava, expoziția a funcționat tot timpul colocviului, constituind un prilej permanent de discuții și confruntări înainte și după vizitele la monumente.

Expoziția a avut ca temă reflectarea activității de restaurare a picturilor murale pe șantierul mari ale Direcției patrimoniului cultural național. Ea s-a constituit ca o sumă de documente grafice și fotografice (piese desemnate, texte explicative, fotografii de ansamblu și de detaliu luate înainte, în timpul și după executarea operațiilor de restaurare), încercând să oglindească complexa activitate de restaurare.

Structurată în mare pe monumente, în cadrul fiecărui grupaj rezervat unui monument se detașau substructurile tematice: importanța monumentului, starea de conservare a picturilor murale, intervențiile necesitate de aceasta, rezultatele intervenției, punerea în valoare a picturilor murale. Panourile rezervate picturilor de la Moldovița prezentau în plus o documentație importantă (relevée) privind studiul umidității atit asupra celei existente în zidurile monumentului cit și a celei din zonă, rezultat al unui studiu extins pe trei ani realizat, pentru monument, de către pictorii restauratori din DPCN, iar pentru zonă, în colaborare cu specialiștii de la Institutul de cercetări hidrologice.

Un unicat al expoziției, dar și al cercetării și restaurării picturilor murale de la noi, îl constituie relevéele ridicate în urma cercetării stratigrafice de la biserica Sf. Gheorghe din Streisengeorgiu — jud. Hunedoara. Relevéele cu secțiuni longitudinale și transversale prin întreg monumentul — mareind în culoare straturile succesive de pictură — evidențiază multiplele date din evoluția decorului pictat al monumentului, începând cu cel din 1313 și terminând cu cel din 1848.

Împreună cu fotografiile de ansamblu ale monumentelor, planurile conțau pentru aspectul general, introductiv în problematica acestora. Relevéele au cuprins zonele mari de lucru — pereții sau bolțile unor încăperi — eventual succesiunea încăperilor, în funcție de monument și de suprafețele pe care s-a lucrat (Humor, Moldovița, Rimești), indicații privind starea de conservare (Humor — pridvor), graficul umidității zidurilor (Moldovița), indicarea operațiilor și zonelor în care au fost efectuate (toate monumentele prezentate) conform codului cromatic adoptat de pictorii restauratori din DPCN. Panourile au fost completate cu fotografii alb-negru și color, cele mai importante fiind grupările perechi: fotografii ale aceleiași zone în lumină directă și razantă, permițând constatarea adevăratei stări de conservare a peliculei de culoare sau a stratului suport; fotografii în timpul și după operațiile de restaurare. De un mare interes s-au bucurat fotografiile făcute la microscop la monumentele din Streisengeorgiu și Moldovița, care au permis urmărirea fie a suprapunerilor unor straturi de culoare succesive, fie a stării de conservare a peliculei de culoare.

Împletirea aspectelor generale cu cele de detaliu, completarea fiecărei margini cu texte fie bilingve, fie numai în limba franceză, prezentarea clară a fiecărei idei au determinat aprecieri extrem de favorabile din partea vizitatorilor și mai cu seamă a specialiștilor străini care luau contact, în marea lor majoritate, pentru prima dată cu preocupările de ordin științific ale restauratorilor din țara noastră.

Alături de comunicări, expoziția a demonstrat seriozitatea și profunzimea preocupărilor pentru studiul picturii murale și pentru aspectul documentar-științific al restaurării.

A fost apreciată, de asemenea, încercarea de reprezentare unitară — codificată chiar — a operațiilor întreprinse de ansambluri diferite. Mulți dintre specialiștii străini au considerat expoziția drept un exemplu de urmat, iar reprezentanta Portugaliei a solicitat ca aceasta să fie prezentată — în cadrul schimburilor culturale bilaterale — și în această țară.

În fond, important de remarcat pentru colocviu este ponderea aproape egală pe care au dobândit-o pe parcurs cele două părți constitutive ale sale și permanența întrepătrundere a celor două aspecte; cu multe din problemele comunicărilor participanții s-au întâlnit încă în timpul primelor zile de vizită, iar în timpul comunicărilor, monumentul abia vizitat era mereu prezent, fie ca obiect direct al studiului, fie ca termen de referință.

Sfera abordată de **comunicări** a depășit nu numai ca problematică dar și spațiul geografic, nordul ospitalier al Moldovei. Simpla enumerare a titlurilor este grăitoare în acest sens.

O scurtă prezentare pe grupe de probleme ar putea facilita urmărirea mai exactă a acestora. O primă grupă o reprezintă expunerile care au ca scop comunicarea rezultatelor activității efective de restaurare a unor monumente (Humor, Hălmașiu, Rimești) sau de cercetare cu metode moderne și în cadrul unei viziuni largi, pluridisciplinare — a acestora (Moldovița). Rezultatele acestei activități înseamnă fie salvarea de la pierirea iminentă a unor importante suprafețe pictate (pridvorul bisericii Humor), fie descoperirea unor ansambluri necunoscute, de o excepțională valoare pentru integrarea istoriei artei vechi românești (Hălmașiu), fie consolidarea în vederea altor operații de restaurare reclamate de monument (biserica mănăstirii Rimești care urmează a fi mutată de pe locul actual). Activitatea pictorilor restauratori, extinsă pe trei ani, la Moldovița coroborată cu cercetările specialiștilor de la Institutul de biologie, ing. Mircea Surugiu și ing. Aurel Predescu au pus în evidență variațiile de umiditate — principalul dușman al picturilor murale, — cauzele acesteia, ca și principalele măsuri de combatere a lor.

Amintită deja cu prilejul prezentării ei în expoziție, cercetarea de la Streisengeorgiu, o premieră pentru activitatea de acest gen din țara noastră, a făcut și obiectul unei interesante comunicări.

Un alt grupaj important este cel legat de cercetare. Aici comunicările s-ar putea împărți în două subgrupe: a) Cercetări legate de tehnică: pigmenți, lianți, mortare, integrarea picturilor murale; b) cercetarea teoretică — cu multiple aspecte: cea istoric-ikonografică vizând alcătuirea repertoriului picturilor murale din țara noastră, cea axată pe studiul stării de conservare având în vedere stabilirea urgențelor și priorităților în conservare și restaurare, cea care urmărește în mare același scop, dar se axează în principal pe găsirea unui limbaj comun — codificat grafic — pentru realizarea unei documentații exhaustive și rapide pentru pictura murală. Un aspect aparte al aceluiași tip de cercetare îl constituie încercarea extragerii din analiza unor imagini pictate a unor semnificații estetice greu sesizabile la prima vedere implicate însă în gândirea artistului. În sfârșit, un alt grup de comunicări îl constituie cel dedicat aspectelor de ansamblu legate de picturile murale și problemele organizatorice ale activității unor șantiere de restaurare.

Evident, largul evantai de preocupări, varietatea problemelor și a modalităților de abordare, aspectele practice și teoretice având la bază experiența restauratorilor și cercetătorilor din DPCN au suscitat numeroase discuții, au ridicat întrebări, au prilejuit schimburi de opinii.

O interesantă problemă desprinsă din discuții — dat fiind că expunerile au fost prezentate atât de restauratori cît și de istorici de artă — a fost cea a colaborării dintre specialiști, necesitatea activității interdisciplinare și creării spiritului de echipă, curajul asumării răspunderii în luarea deciziei.

Au fost apreciate intensă preocupare pentru documentare, multiplele sale fațete care nicio dată nu pot fi abordate exhaustiv, totdeauna

fiind loc pentru mai bine și mai mult. Comunicările cu temă teoretică, materialul ilustrativ al citorva dintre ele (Matei Lăzărescu, Șerban Angelescu), planșele și fotografiile din expoziție au ilustrat aceasta.

Dintre aspectele practice ale muncii, la discuții au fost abordate: a) calitățile caseinului de calciu transparent (**Stanșeva Tepe, J. Taralon**); b) încercarea de a lărgi experiențele cu acesta și de a găsi și alte substanțe care să poată fi folosite în restaurare, neexistind panacee universale sau substanțe miraculoase care să rezolve totul (**N. Brommelle**); c) formarea restauratorului și necesitatea existenței unui personal tehnic ajutător (**J. Taralon, N. Brommelle**); d) promovarea spiritului de pluridisciplinaritate și de muncă în echipă (**V. Drăguț, N. Brommelle, P. Philippot**); e) necesitatea dirijată și concentrării eforturilor pentru obținerea unui sistem de evidență și de documentare unic, cît mai cuprinzător și în același timp cît mai ușor de manevrat; f) experimentarea și chiar extinderea sistemului grafic de notare propus de **M. Lăzărescu**, pe plan internațional (**J. Taralon**), discutarea acestuia la o masă rotundă cu participare internațională (**Anika Skovran**); g) importanța folosirii macrofotografiei în studiul picturilor murale, fotogrametria neoferind aici rezultatele scontate (**A. Skovran, N. Brommelle**); h) importanța stabilirii unei metodologii în cercetarea stratigrafică (**V. Drăguț**); i) problema reversibilității mijloacelor folosite, în special în ceea ce privește integrarea (**N. Brommelle, V. Drăguț**); j) studierea experienței românești de cercetare interdisciplinară la Centrul Roma, interesat în problemele colaborării între națiuni. (**P. Philippot**).

Participanții străini și-au exprimat admirația față de activitatea unui număr atât de mare de restauratori tineri și bine informați (**A. Skovran**), față de modalitățile de apropiere de pictura murală și de încercările de sistematizare care îi preocupă într-o asemenea măsură, situație neîntîlnită de pildă în Anglia (**N. Brommelle**).

Concluziile Colocviului au fost trase de prof. **Paul Philippot** fost director al Centrului pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale — Roma, bun cunoscător al activității de restaurare din România. Domnia sa afirma că asistă pentru prima dată la realizarea efectivă a acestei cercetări interdisciplinare, nu doar în teorie, ci aplicată de o echipă tină care, lucru excepțional, vehiculează un unic limbaj în ciuda unor foarte diferite modalități de apropiere de opera de artă, privită ea însăși dintr-o multitudine, foarte complexă, de puncte de vedere. În general, au fost abordate cu curaj probleme foarte rar atacate, iar pluridisciplinaritatea marchează un nivel nou de apropiere care constituie în același timp baza unor confruntări viitoare între restauratori.

„Profunda unitate de spirit de la baza acestui colocviu vădește nevoia de cercetare comună, este o condiție de colaborare și poate fi un stimulent pentru mulți”.

COMUNICĂRILE

Prof. Vasile Drăguț — *Considerații generale asupra conservării și restaurării picturilor murale medievale din România.*

Ing. Ion ISTUDOR — *Alterarea culorilor picturilor murale din bisericile din nordul Moldovei.*

Marius RĂDULESCU și colectiv — *Șantierul de la Moldovița — 1974—1975—1976.*

Aspecte interdisciplinare ale metodologiei folosite.

Prof. Constantin BLENDEA — *Organizarea șantierului Humor — date generale.*

Maria MOCANU și colectiv — *Repertoriul picturilor murale — document preliminar pentru conservare și restaurare.*

Șerban ANGELESCU — *Puncte de vedere privind studiul și degradările picturilor murale din nordul Moldovei.*

Dan MOHANU — *Politica urgențelor în restaurarea picturilor murale.*

Tatiana POGONAT — *Observații asupra naturii și comportamentului mortarelor picturilor murale din Moldova.*

Tereza SINIGALIA — *Determinarea urgențelor și priorităților în restaurarea picturilor murale din Transilvania — Puncte de vedere asupra instrumentelor de lucru.*

Daniel DUMITRACHE — *Restaurarea ansamblului de pictură de la Rimești.*

Anca POP BRATU și Mihai BRATU — *Tehnica picturilor bisericilor de lemn din Maramureș.*

Irina MARDARE — *Pictura murală de a biserică din Hălmașiu — cercetare preliminară în vederea restaurării.*

Gabriela MRUCZYNSCHI și Oliviu BOLDURA — *Rezultatele cercetării stratigrafice efectuate la biserică din Streisengeorgiu.*

Casian LABIN — *Echilibrul cinetic și dinamic în pictura de la Humor.*

Ion NEAGOE — *Probleme specifice în restaurarea picturilor murale de la Humor.*

Nicolae SAVA — *Sugestii pentru integrarea lacunelor în pictura murală.*

Matei LĂZĂRESCU — *Documentația de restaurare — idei pentru o metodologie unitară.*

PARTICIPANȚII LA COLOCVIU

Marian BUYLE — pictor restaurator — Belgia.

Prof. Paul PHILIPPOT — fost director la Centrul internațional pentru conservarea și restaurarea bunurilor culturale din Roma — Belgia.

Georges GYÖMÖREY — arhitect, secretarul comitetului belgian ICOMOS.

Nadine CHAUVEAU — reprezentantă UNESCO — Departamentul protecția monumentelor-Europa.

François ENAUD — inspector principal al monumentelor istorice — Franța.

Marcel STEFANAGGY — șef laborator cercetare Champ sur Marne — Franța.

Jean TARALON — inspector general al monumentelor istorice — Franța.

Norman BROMMELLE — secretar general al Institutului internațional pentru conservare (IIC) — Marea Britanie.

Maria Teresa SANSFIELD PEREIRA CABRAL — pictor restaurator, Portugalia.

Dr. Peter FINDEISEN — conservator șef — Republica Democrată Germană.

Rudolf ZIESSLER — conservator principal — Republica Democrată Germană.

Joanna Maria PROSNACK — pictor restaurator — Republica Populară Polonă.

Ferenc RÁDY — pictor restaurator — Republica Populară Ungară.

Zoltan SZÁBO — chimist — Republica Populară Ungară.

Dr. Olivia PECHOVA — istoric de artă — Republica Socialistă Cehoslovacă.

IVAN BOGOVNIČ — pictor restaurator — R. S. F. Iugoslavia.

Dr. Zdravko KAJMAKOVIČ — istoric de artă — R. S. F. Iugoslavia.

Anika SKOVAN — consilier Muzeul de artă Belgrad — R. S. F. Iugoslavia.

Stanșeva TEPI — inginer chimist — R.S.F. Iugoslavia.

Din R. S. România au participat pictorii restauratori din fosta Direcție a patrimoniului cultural național și de la Institutul de arte plastice „Nicolae Grigorescu” din București; istorici de artă de la aceste două instituții și de la Institutul de istoria artei; arhitecți, reprezentanți ai forurilor locale ale județului Suceava; muzeografi de la Muzeul județean Suceava și de la Muzeul de artă al R. S. România.

Tereza SINIGALIA